

ТУРИСТИЧНІ БРЕНДИ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

Туризм в Ізраїлі – одна з важливих складових бюджету країни. Туристична галузь економіки обслуговує як громадян Ізраїлю, так і іноземних гостей. Велика кількість археологічних і архітектурних пам'яток, пляжні зони на Середземному і Червоному морях, лікувальні курорти Солоного озера («Мертвого моря») і теплий клімат роблять туристичні поїздки до Ізраїлю дуже привабливими. Паломництво, медицина, відпочинок та екскурсії. Подивитися, відпочити, духовно збагатитися – це те, що вабить кожного туриста з різних куточків планети до Ізраїлю. Сказане повністю відноситься і до туристів з України, у яких, незважаючи на російську агресію, зберігається мотив та цікавість до поїздок до Ізраїлю, і це тільки збільшиться після війни і Перемоги України. Ізраїль теж нині переживає не найкращі часи, що пов'язане з діями палестинських терористів, але після урегулювання цього конфлікту туристичні потоки до Ізраїлю відновляться, у т.ч. з України. Адже, Ізраїль належить до найбільш відвідуваних держав світу. Туристопотік сюди завжди є стабільно високим. Певні корективи вніс Covid-19, але згодом ситуація з відвідуванням відновилась (рис.1).

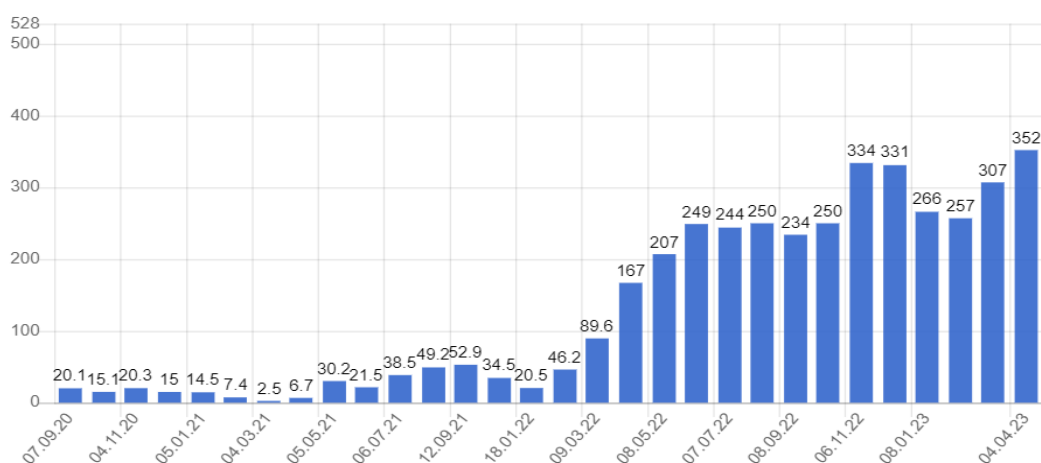

Рис.1. Кількість іноземних туристів у Ізраїлі, 2020-2023 р. (тис. осіб)⁶.

⁶ Кількість туристів і доходи від туризму в Ізраїлі. Take-profit.org. URL: <https://take-profit.org/statistics/tourist-arrivals/israel> (дата звернення: 17.05.2024).

Кількість іноземних туристів в Ізраїлі зростає до 352 тис. осіб (0.35 млн) у березні 2023 р. Дані щомісяця публікує Центральне бюро статистики Ізраїлю. У даній статті наводиться характеристика найвідоміших туристичних брендів Ізраїлю – його туристичних «магнітів», які і є запорукою туристичної привабливості цієї країни: Стіни Плачу в Єрусалимі, Дороги Ганді, фортеці Масада та місць відомих з Біблії подій.

1. Стіна Плачу: туристичний магніт Ізраїлю

Єрусалим – серце стародавнього та сучасного Ізраїлю. Найсвятіше місце для єврейського народу, місце, де цар Соломон збудував перший храм на славу Господа на горі Моріа. Він був зруйнований, відновлений і знову зруйнований. Сьогодні тисячі людей приїжджають сюди, щоб торкнутися Стіни Плачу – єдиного, що залишилося від Другого храму. Оскільки в наш час тисячі туристів і прочан з усього світу намагаються побувати біля Стіни Плачу і донести до Бога свої прохання за допомогою паперових послань, стіну доводиться регулярно чистити двічі на рік: в Судний день і на свято Песах. Проте, з цього приводу не варто турбуватися. Всі записки, що збираються раз на місяць, зберігаються і закопуються на священній для євреїв Оливковій горі. Останнім часом з'явилася маса пропозицій на просторах інтернету вкласти прохання туриста-паломника в Стіну Плачу без його безпосередньої участі. Можливо, що послання, доставлені таким чином, теж виконуються. Проте, в цьому випадку, зникає можливість відчутти дивовижну енергетику цього місця, зарядитися силою, яку воно дає кожній людині, що побувала тут.

Паломницькі об'єкти Ізраїлю характеризуються унікальною історією. Храм зведений царем Соломоном в середині X ст. до Р.Хр., як відомо, простояв до 586 р. до Р.Хр. Згодом, він був зруйнований вщент вавілонянами. Після підкорення Вавилону персами цар Кир у 538 р. до Р.Хр. наказав його відновити. За часів царя Ірода на рубежі н.е. храм був реконструйований і

розширений. Незабаром, він був знову зруйнований під час придушення римлянами юдейського повстання. Немає в Єрусалимі більш священного для ізраїльтян місця, ніж Стіна Плачу. Щоправда, так назвали Ха-Котель Ха-Маараві, тобто Західну Стіну Храму, не юдеї, а мусульмани. Щороку до вцілілого фрагмента стіни тяглися натовпи віруючих і гірко оплакували свою долю. Робили вони це пристрасно і голосно, як плакальники на похороні. Не дивно, що мусульмани назвали це місце релігійного екстазу ель-Мабка, тобто «Місце Стінань»⁹.

Більшість, хто не знайомі з детальною історією Єрусалиму вважають, що Західна Стіна була зведена царем Соломоном ще за днів Першого Храму, тобто, у X ст. до Р.Хр. Проте це не відповідає дійсності. Від Першого Храму, як і від єрусалимських мурів того часу, практично нічого не зберіглося. Вони були зруйновані ще 586 р. до Р.Хр. під час війни з Вавилоном. Другий храм був зведений у 516 р. до Р.Хр. Проте, Західна Стіна, що зберіглася, не мала до цього храму жодного відношення - і Перший, і Другий Храм займали набагато скромнішу територію на Храмовій горі. Вже в епоху Ірода Великого, в 19 р. до Р.Хр., було розпочато грандіозну реконструкцію Другого Храму, який за кілька століть значно занепав і став здаватися володарю Юдеї, котрий любив помпезні споруди, надто маленьким і непоказним.

Перші храми було зведено на скелях природного походження, однак Ірод наказав максимально розширити площу скель. Робітники створили підсипну конструкцію з вирівняним майданчиком нагорі. Вона тягнулася із півночі на південь на 480 м, а із заходу на схід - на 300 м, збільшивши, при цьому, корисну площу вдвічі. Зрозуміло, штучний пагорб 720 м заввишки і з будівлями нагорі повинен був підтримуватися за допомогою міцних кам'яних огорож. Такими підпорами і стали мури нової Храмової гори. На півдні та заході вони підіймалися над вуличками на висоту 30 м, Південна Стіна простягалася на

---

⁹ Смирнов І., Любіцева О., Гринюк Д. Стіна Плачу: туристичний магніт Ізраїлю *Сакральне та туризм: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.75-79 (325).

280 м завдовжки, а західна – на 485 м. Північна Стіна захищала римську військову фортецю і була укріплена; на стику Північної та Західної Стін стояла вежа Антонія. Ім'я Ірода I Великого стало загальним для позначення злої та жорстокої людини. Перебудова Храмової гори почалася при Іроді і перші результати з'явилися менш ніж через 10 р., проте, процес реконструкції тривав і за наступних правителів. Роботи було завершено лише 64 р. На самій горі з'явився храм із білого каменю неймовірних розмірів, прикрашений сріблом та золотом. З боку міста височіла потужна Західна Стіна, складена з величезного каміння від півтора до трьох метрів завдовжки, більше метра заввишки і вагою до 6 т. У кладці Західної Стіни є камінь-гігант, його довжина 13,5 м, а вага близько 570 т. Каміні Західної Стіни укладені в 45 рядів, висота муру в районі тієї ділянки, яка називається Стіною Плачу, досягає 32 м, з них над поверхнею в наші дні виступає 19-метровий культурний шар. Під землею до стіни практично примикає давня міська забудова. Храм, реконструйований Іродом та його наступниками, простояв лише шість років. У 70 р. за наслідками придушення юдейського повстання, він був стертий з лиця землі римлянами так само, як це колись зробили вавилоняни. Третього Храму немає досі, є лише фрагмент стіни, який замінює храм. Звичайно, цей мур ніколи не був храмовим муром, не стосувався Свята Святих, проте, в Ізраїлі щиро вірять, що саме на цю частину стіни сходить Шхіна, тобто благодать Творця.

Відомо, що шанування Стіни Плачу почалося не з моменту руйнування Другого Храму, а набагато пізніше. Вперше про проведення молебнів біля цієї ділянки Західної Стіни відомо лише з другої половини XVI ст., а вельми поширеним цей звичай став лише у XIX ст., в той час, як у Європі почався рух повернення народу діаспори на історичну батьківщину. Таке пізнє формування Стіни Плачу, як святині, цілком зрозуміле. Після придушення повстання на довгий час євреям взагалі заборонялося селитися в Єрусалимі, за арабів на Храмовій горі було збудовано величезну і розкішну мечеть - Купол Склі. Тепер уже Західна Стіна стала шанобливо добудовуватись

мусульманами, оскільки була пов'язана з їхньою єрусалимською святинею, проте «відносний гуманізм» до євреїв проявився лише за правління Сулеймана Пишного, турецького султана, який навіть виділив євреям місце біля Західної Стіни, де їм було дозволено проводити свої релігійні обряди. До середини ХІХ ст. весь простір, виділений Сулейманом, опинився під щільною міською забудовою, віруючим навіть заборонялося проходити до стіни через мароканський квартал, сідати біля стіни, голосно молитися, приносити свої книги. Заборона зберігалася протягом усього ХІХ ст., оскільки кількість охочих помолитися біля Стіни Плачу постійно зростала. Багаті юдеї навіть намагалися викупити цю ділянку стіни, але безуспішно. Згоди не вдалося досягти ні з турецькою владою, ні з британською, коли Єрусалим опинився під керуванням Об'єднаного Королівства.

Тільки після Другої світової війни та державотворення Ізраїлю, мрія віруючих юдеїв здійснилася. Стіна Плачу стала національною святинею, доступною кожному. Насправді, Стіна Плачу – це лише ділянка Стіни на західному схилі Храмової гори, вона займає лише 57 м. Ця ділянка виходить на велику площу Західної Стіни. Ще 53 р. тому тут знаходився вузький чотириметровий прохід, де юдеям було дозволено здійснювати молебні за турецького та британського правління, а більшу частину нинішньої площі займали споруди марокканського кварталу. Однак у 1967 р. під час Шестиденної війни Єрусалим був захоплений ізраїльською армією, і квартал знесли буквально за дві доби, а на його місці з'явилася ця площа.

На сучасному етапі площа використовується для проведення національних та релігійних свят – тут відзначають державне свято Ізраїлю, День незалежності, тут дають присягу новобранці, тут проводять церемонію Барміцви, тут проводять свої молебні хасиди, тут, звісно, проводять молитви на згадку про руйнування Першого та Другого Храму – адже від них нічого не залишилося, крім Західної Стіни. Тому у віруючих склалися звичаї, пов'язані зі Стіною Плачу. Наприклад, ще в Середні віки паломники впихали між камінням стіни цвяхи,

тріски, шматочки тканини, щоб залишити якийсь знак, що вони молилися на цьому місці. Також вони відколювали шматочки священного каміння, видряпували кам'яну потерть, пісок між ними і забирали з собою. Особливо цей звичай став популярним у ХІХ стол., коли сюди почали масово їхати прочани. Довелося ухвалювати закони, що забороняли псувати стіну. Ребе, які спочатку не бачили нічого страшного у виготовленні талісманів із крихітних шматочків святині, прислухалися до громадської думки і оголосили такі дії віруючих оскверненням Стіни Плачу. Нині можна лише залишати молитовні записки, які прийнято вкладати у щілини між камінням. Для цього навіть можна не приїжджати до Ізраїлю, а просто надіслати свої прохання звичайною або електронною поштою на адресу: Єрусалим, Всевишньому. Лист обов'язково дійде. Його згорнуть за всіма правилами та помістять між камінням кам'яної кладки. Звернень до Всевишнього залишають таку кількість, що двічі на рік доводиться очищати від них Стіну Плачу та ховати на Оливковій горі. Ця іудейська традиція настільки прижилася в Єрусалимі, що з проханнями до Всевишнього звертаються не лише юдеї, а й мусульмани, християни і навіть буддисти. Така неймовірна історія, оповита подіями та легендами, є «колискою» єврейської історичної спадщини, і це викликає інтерес у туристів з усього світу.

2. Дорога Ганді

Найдовша туристична траса Ізраїлю – «Шосе 90», довжина якої складає майже 500 км, а тягнеться вона з півночі на південь через усю країну – від кордону з Ліваном до курорту Ейлат на Червоному морі, в сусідстві з Єгиптом (рис.2). Саме ділянка цієї магістралі, яка проходить біля озера Кінерет і долиною річки Йордан (біля 200 км довжиною), отримала власну неформальну назву – «Шосе (Дорога) Ганді» (рис.3). При цьому нічого спільного з великим індійцем ця назва не має, вона лише відображає специфічні риси суспільного життя Ізраїлю в умовах постійної воєнної загрози з боку його

арабських сусідів, що є нині актуальним і для України в умовах повномасштабної російської агресії.

Рис.2. Шосе 90 (Дорога Ганді) ⁴

Рис.3. Дорога Ганді ³

Практично усі державні діячі Ізраїлю пройшли через службу в лавах ЦАХАЛ (Сили оборони Ізраїлю), де часто їх знали за псевдо (зараз і в Збройних силах України існує така практика серед військових, які воюють на Сході та Півдні з російським агресором). Ставши політиками, ізраїльські діячі були не проти, щоб їх називали за їхніми військовими псевдо. Так от, «Шосе Ганді» названо на честь Рехавама Зееві (1926-2001 рр.) – відомого ізраїльського військового, генерал-майора у відставці, а пізніше – міністра туризму Ізраїлю (2001 р.). У своїй діяльності він нічого спільного з індійським Ганді не мав, скоріше навпаки: за життя він зарекомендував себе, як людина рішуча, а його погляди та підходи до вирішення проблем не завжди однозначно сприймалися в ізраїльському суспільстві. Так, його партія «Моледет» належала до суперправих та виступала за переселення арабського населення з Іудеї, Самарії і сектора Гази «за їхнім власним бажанням» кудись в інші місця, що викликало нерозуміння і протести навіть у самому Ізраїлі, не кажучи вже про арабські країни та світову спільноту. 17 жовтня 2001 р. Р.Зееві загинув внаслідок замаху на нього

⁴ Highway 90. Israel–Palestine. URL: [//en.wikipedia.org/wiki/Highway_90](https://en.wikipedia.org/wiki/Highway_90) (дата звернення: 17.05.2024).

³ Gandi's Road. ДрімстТайм. URL: <https://www.dreamstime.com/> (дата звернення: 17.05.2024).

палестинських терористів в єрусалимському готелі «Хаятт». Міністром туризму Ізраїлю він встиг попрацювати всього півроку – з березня 2001 р.

А от у його зовнішності, мабуть, якась подібність до індійського Ганді була. Розказують, що за молодих років під час військової служби Зееві поголив голову, замотав її рушником і в такому вигляді з'явився на публіці, – в результаті і отримав прізвисько, яке прилипло до нього на все життя.

Для туристів, що прагнуть познайомитися з північню Ізраїлю, Шосе Ганді може стати тією ниткою на яку нанизуються найрізноманітніші та найвидатніші пам'ятки цієї частини країни, що розміщуються безпосередньо на Шосе 90, або у безпосередній близькості від неї. Це важливі туристичні бренди. Познайомимося з ними: у декількох км від того місця, де до Шосе 90 долучається дорога з Єрусалиму знаходиться православний монастир Герасима Йорданського. На туристичних мапах це місце позначають арабською – Дейр Хіджле. Хоча цей монастир існує з V ст., те, що бачать туристи, збудовано хоча і на руїнах укріплення хрестоносців, але недавно – у XIX ст. Тут живуть декілька ченців, що перетворили монастир у квітучий садок в Іудейській пустелі. Якщо подумки прибрати антураж у вигляді яток з сувенірами, кав'ярень та кліток з папугами, то виявиться, що ця обитель являє собою маленький замок з суцільними мурами, що оточують дворик. Це гарне місце для того, щоб туристи відпочили від переїздів пустелею. З цим монастирем пов'язана зворушлива легенда, яка розказує про те, що його засновник св.Герасим знайшов у пустелі пораненого лева і вилікував його. У подяку лев служив старцю до самої його смерті, після якої і сам сконав на могилі господаря⁸.

На титул місця, де хрестився Ісус Христос, в Ізраїлі є два претендента. Перший – Ярденіт, неподалеку від витоку річки Йордан з озера Кінерет. Довгий час саме це місце зазначалося в усіх туристичних довідниках Ізраїлю. Воно і в дійсності дуже

---

⁸ По Дорозі Ганді. Журнал «Сьогодні». 2016. Випуск від 16 вересня. С.12-13.

приємне, особливо після подорожі пустелями півдня країни: тут є і невелика річка з лісом на її берегах, і зухвалі нутрії, що випрошують корм у туристів (рис.4). Але історики і богослови впевнені, що ця видатна подія відбувалася значно південніше, при впадінні річки у Мертве море – в Каср-ель-Яхуд (на кордоні Ізраїлю та Йорданії). Сьогодні тут теж є купальні. Куди їхати – вирішувати самим туристам.

Рис.4. Купальня у Йорданії ¹²

Якщо рухатись по «Шосе Ганді» ще далі на північ Ізраїлю, то шлях пройде вздовж берега озера Кінерет. Десь на півшляху між Йорданітом і Табхою туристи зустрінуть православний монастир Марії Магдалини, який заснований на тому самому місці, де, за легендою, Ісус Христос вигнав бісів з Марії Магдалини. А фрески на стінах храму нагадають і про інші події, пов'язані з перебуванням Ісуса в цих місцях: насиченням хлібами, приборкання бурі, зустріч з мирноносцями, Нагорна проповідь, зцілення біснуватого, чудесний вилов риби. Одним словом, гарне нагадування, що основна частина життя Ісуса пов'язана як раз не з Єрусалимом, а з Галілеєю – місцевістю, де знаходиться монастир. Але для більшості українських туристів, як людей світських, цікавість являє не сам монастир (оскільки він збудований не так давно – в середині минулого століття), а оточуючий його, дуже доглянутий парк, який являє собою по

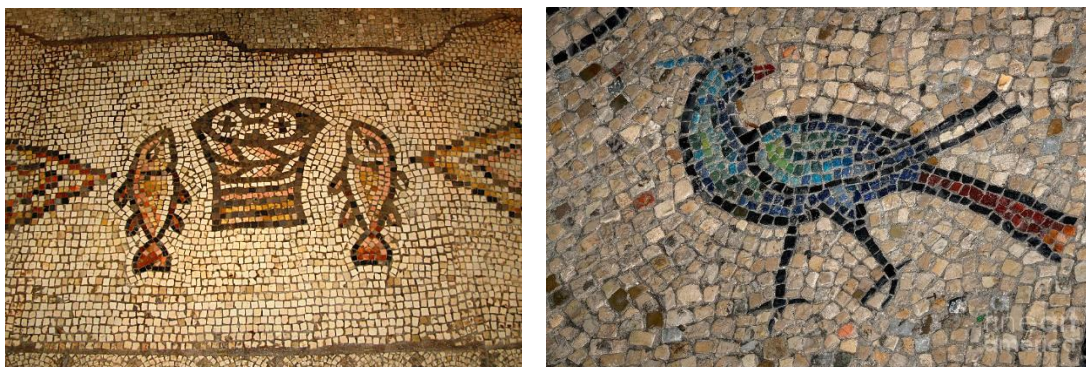
---

¹² Йорданіт. Фото Гугл. URL: <https://www.google.com/search?q> (дата звернення: 20.05.2024).

суті грейпфрутовий сад. Тут для туристів є ще один цікавий природний об'єкт – теплі джерела з радоною водою незвичайного блакитного кольору. В одному з них можна навіть викупатися, а от в інших лише здійснити обмивання, або просто набрати води в пляшечку: за прийнятою думкою, примочки з такої води дуже помічні при хворобах очей.

У біблійних текстах озеро Кінерет (в Ізраїлі його ще називають Галілейським морем та Тиверіадським озером) фігурує постійно. З ним пов'язані численні епізоди з життя Христа та його помічників – апостолів Петра та Андрія. Дві тисячі років тому ця місцевість виглядала інакше: узбережжя було пустельним, отже, саме сюди Ісус приходив для усамітнення. Саме тут Він нагодував «п'ять тисяч мужів окрім жінок та дітей» п'ятьма хлібами та двома рибинами. Містечко Табха, де це все відбувалося, і знаходиться на березі Галілейського моря по трасі «Дороги Ганді». Нині ж у Табхі туристів зустрічають декілька католицьких церков, що збудовані порівняно недавно, а територія навколо них являє собою доглянутий парк. Від біблійних часів залишились лише окремі артефакти, що сховані в середині храмів. Це залишки давніших храмів, які змогли вціліти до наших часів. Частіше всього туристи просто не зупиняють свій погляд на них, більше захоплюючись фонтанами з рибками та квітучими водними рослинами. Так, у церкві Примноження хлібів та риб слід звернути увагу на мозаїку на підлозі центральної зали: це точна копія оригіналу, що датується IV ст. до Р.Хр. Невідомий стародавній художник зобразив рослини та птахів, які жили за його часів на цьому озері. А біля вівтаря туристам пропонується подивитися на одне з найвідоміших у християнському мистецтві зображень – дві риби та корзина з хлібом (рис.5), при цьому і сам вівтар, розказують, непростий: у його підмурку закладено той самий камінь, на якому і знаходилось це частування. Ще один важливий туристичний об'єкт у Табхі – церква Першості апостола Петра (інша назва – церква Стола Христового), що відділена від озера смугою пляжу. Будинок цей дуже суворий, майже без прикрас. Його

значимість полягає у тому, що він стоїть на тому самому місці, де Христос розділив з учнями трапезу після чудесного лову риби та поновив Петра в апостольському званні.

Рис.5. Стародавні мозаїки Табхи²

Північне закінчення «Дороги Ганді» знаходиться у Верхній Галілеї, яка являє собою гірський регіон з висотами 600 -700 м. Найвища точка тут – гора Мерон (1200 м). Але найважливіша особливість цих місць – не рельєф, а надмір води: тут багато річок та струмків, а гірські схили поросли густими лісами. Це зовсім не схоже на той Ізраїль, який туристам малює уява перед першим знайомством з цією країною: жодних випалених сонцем пустель без ознак життя. А от численних історичних руїн у місцевих горах так же багато, як і всюди в Ізраїлі. Так, Національний парк Ціпорі пропонує туристам не тільки природні красоти, але й він буквально переповнений залишками античних поселень, які непогано збереглися. Для ізраїльтян, які обожають подорожувати велосипедами, багі, позашляховиками тощо, Верхня Галілея стала культовим місцем: тут проходять джип-сафарі, прокладені десятки пішохідних та веломаршрутів. Але вартують такі розваги недешево, так, за оренду автівки для сафарі потрібно віддати \$ 250.

Високо у горах Верхньої Галілеї знаходиться містечко Цфат, яке не відноситься до природних або християнських пам'яток (рис.6). А от для іудеїв це місто є одним з чотирьох найважливіших (поряд з Єрусалимом, Тверією та Хевроном). Для українських туристів Цфат цікавий, по-перше, як центр

² Fineartamerica. URL: <https://fineartamerica.com/> (дата звернення: 20.05.2024).

кабалізму – містичної течії іудаїзму. Можливо, про кабалу і знали би тільки посвячені та невелике число допитливих. Але, завдяки тому, що до кабали проявили цікавість і, навіть, любов поп-зірки світового рівня «широко відоме у вузьких колах» езотеричне вчення і отримало світову популярність. За декілька годин, які турист проведе у Цфаті, він не побачить нічого містичного, зате напевно оцінить місцеві краєвиди (за погожих днів звідси можна побачити і озеро Кінерет і вершину гори Хеврон, на якій може лежати сніг) і квартали міста, що зайняті творчою спільнотою – художниками і скульпторами. А у якості місцевого сувеніру рекомендується придбати головку місцевого сиру, що за смаком нагадує несолону бринзу.

Рис.6. Місто Цфат ⁸

3. Цитадель Масада – найпопулярніший туристичний об'єкт Ізраїлю

На південь від Мертвого моря на вершині гори знаходиться древня фортеця Масада, збудована ще за наказом царя Іудеї Ірода понад 2 тис. р. (рис.7). Невелике плато (300 на 600 м) самою природою було призначено для будівництва військового укріплення: з боку моря на висоту 500 м веде вузька

⁸ Depositphotos. URL: <https://depositphotos.com/> (дата звернення: 20.05.2024).

стежинка; з заходу до фортечних мурів можна дістатися по штучному насипу, збудованому ще давніми римлянами під час останньої облоги. Історія облоги Масади стала відома світу від іудейського історика Йосипа Флавія. Довгий час її вважали легендою і лише після майже двотисячолітнього забуття були знайдені залишки фортеці і здобуті докази її героїчного минулого. А порівняння давньоримських та іудейських писемних джерел остаточно підтвердило історію, записану Флавієм. Руїни фортеці були виявлені 1862 р., але повноцінні археологічні розкопки у Масаді були здійснені тільки в 1963-1965 рр. під керівництвом відомого ізраїльського вченого Ікала Ядіна, коли була розчищена майже вся забудована частина скелі і здійснена часткова реконструкція давніх споруд. У 1971 р. Масаду зв'язала з «великою землею» канатна дорога і цитадель стала доступною для масового туризму.

*Рис. 7. Фортеця Масада*¹⁰

У II ст. до н.е. царі Хасмонеївської династії наказали збудувати тут фортецю. Мабуть тоді Масаду використовували в якості резиденції царської родини. У 40 р. до н.е. Масада стала місцем проживання Ірода I, який у ті роки боровся з Хасмонеями за владу. Його супротивники покликали на допомогу парф'ян (персів), які посадили на престол Антигона. Ірод втік спочатку до Масади, а потім, залишивши там родину під

¹⁰ Смирнов І. Г. Цитадель Масада – найпопулярніший туристичний об'єкт Ізраїлю *Війна та туризм: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* К.: ТОВ «Геопринт», 2022. С. 158-163 (319).

захистом тисячі воїнів, поїхав до Риму, де здобувши підтримку наймогутнішої держави того часу, повернув собі трон і почав зміцнювати власну владу. За його наказом будувались нові фортеці та ремонтувалися старі. Набула сучасного вигляду і Масада, яку Ірод вирішив зробити своїм родовим гніздом. У фортеці він сподівався перечекати у разі небезпеки, тут же він зберігав свою золоту казну. Праці продовжувались 6 років – з 37 до 31 рр. до н.е. Головне місце при будівництві було приділене питанням безпеки. Так, довжина вигинів стежки, що веде до вершини, складає 2 км, які нападникам довелося б долати під безперервним обстрілом захисників фортеці. Все плато було оточене муром з білого каменю висотою 5,5 м, товщиною 3,6 м. Для захисту були також споруджені 37 башт висотою кожна 22 м. Пройти у фортецю можна було через 2 укріплені брами. Водопостачання здійснювалось за допомогою каналів для відводу дощової води з двох каньйонів, що знаходились на захід від Масади, до 12 водозбірних цистерн, які були видовбані двома паралельними рядами на північно-західному схилі гори, звідки вода вручну доставлялася в інші цистерни на вершині гори ¹¹.

На урвистому уступі північного схилу був зведений трьохярусний царський палац (рис.8): верхній ярус, розміщений в кінці скали, відділений від решти фортеці муром з єдиним вузьким проходом, являє собою великий балкон півколом. Чотирикімнатний будинок в його південній частині, мабуть, виконував функцію особистих покоїв царя. По фасаду балкону була розміщена низка колон. Середній ярус палацу являв собою терасу (20 м нижче верхнього ярусу) з двома напівкруглими концентричними стінами, що служили основою колонади верхнього ярусу. Нарешті, нижня тераса (15 м нижче середнього ярусу) являє собою припідняту квадратну платформу, оточену низьким муром, що був основою колонади. У східній частині тераси знаходилась маленька лазня у римському стилі, а два нижніх яруси палацу служили місцем

---

¹¹ Смирнов І. Г., Любіцева О. О., Гринюк Д.Ю. Цитадель Масада (Ізраїль): можливості геотуризму *Геотуризм: практика і досвід*: Матеріали V міжн.наук.-практ. конф. Львів: Каменяр, 2022.-С.86-89 (124).

відпочинку. Крім цього для Ірода збудували царську резиденцію у західній частині фортеці. Ця будівля площею біля 4 тис м² включала десятки приміщень і була доповнена чотирма 27-метровими баштами. У південно-східній частині будинку знаходились особисті покої царя, розміщені по периметру прямокутного внутрішнього двору, серед них була велика зала для прийомів з чудовою мозаїчною підлогою. У північно-східній частині будинку розміщувались майстерні, у південно-західній – склади, а у північно-західній – службові кімнати. Три невеликі багато декоровані палаци, що знаходились біля, належали членам родини Ірода. Біля одного з цих палаців знаходився великий басейн, а на південь від північного палацу – велика лазня у римському стилі. Вся інша площа плато була засипана шаром родючого ґрунту і віддана під посіви та невелике пасовище, щоб у випадку облоги гарнізон міг поповнювати свої припаси. Крім того, посеред західного схилу, яким теж могли б піднятися нападаючі, була зведена оборонна башта. У такий спосіб за допомогою запрошених давньоримських інженерів була збудована практично неприступна цитадель.

Рис. 8. Три яруси царського палацу у Масаді

Після смерті Ірода в 4 р. до н.е. Масаду зайняв давньоримський гарнізон. За півстоліття ситуація в Юдеї загострилася через наказ імператора Калігули, який наказав поставити в усіх храмах імперії свої статуї. Євреї, єдині з усіх підданих Риму, відмовились підкоритися. У 66 р. н.е. вибухнуло повстання,

причиною якого було те, що римляни забрали з єрусалимського храму усі дорогоцінності. Римський гарнізон Єрусалиму був вигнаний, а владу в країні захопили зелоти («ревнителі»). Майже сто років вони вели підпільну боротьбу з Іродом і його іноземними покровителями.

Тепер же під впливом свого радикального крила – сикаріїв («кинджальщиків») – вони кинули Риму відкритий виклик. Вночі невеликий загін зелотів проникнув у Масаду і вирізав римський гарнізон. Зелоти перетворили фортецю у свій опорний пункт. Повстання перетворилося у тривалу та кровопролитну іудейську війну. Але військове щастя незабаром покинуло ізраїльтян. Римляни спустошили Галилею і декілька інших провінцій, що активно підтримували зелотів, і оточили Єрусалим, який вони взяли штурмом у 70 р., і підкорили майже всю Юдею. Не здавалася тільки Масада. Очолював оборону фортеці Елазарбен Яір, небіж вождя зелотів, який загинув в Єрусалимі. Захисників Масади нараховувалось менше тисячі осіб, разом з жінками та дітьми, але 15-тисячне римське військо не змогло підступитися до цитаделі цілих три роки. Дев'ять тисяч рабів вдень і вночі переносили до західного схилу землю і каміння, щоб звести 70-метровий насип, на якому встановили катапульти і таран. Оскільки фортечні стіни Масади були «казематного» типу, то захисникам цитаделі вдавалося деякий час нейтралізувати удари тарану: вони укріплювали пошкоджені ділянки дерев'яними балками та землею, в результаті чого таран пружинив і ставав неефективним. Помітивши це, римляни почали обстрілювати цю нову конструкцію палаючими головнями, в результаті чого допоміжна стіна загорілася і зруйнувалася. Після цього доля фортеці була вирішена і негайному штурму перешкодила тільки ніч. Саме вночі до захисників фортеці і звернувся

Елазарбен Яір з полум'яною промовою, переконуючи їх, що смерть краще, ніж полон. Цю пропозицію підтримали всі, хто ще залишався в Масаді. Був кинутий жереб, обрано десять виконавців, які закололи усіх захисників фортеці, жінок та дітей, а потім один із них, обраний за жеребом, вбив решту,

підпалив фортецю і покінчив із собою. Вранці римляни пішли на штурм, очікуючи шаленого супротиву, але були вражені тим видовищем, що вони побачили: жодної живої душі, жодного звуку. У фортеці їм вдалося знайти лише двох жінок і п'ятеро дітей, які сховалися в ущелині. Від них римляни дізналися про долю захисників Масади. Судячи з усього, під час пожежі вціліла значна частина фортеці, і до 111 р. там розміщувався римський гарнізон. Пізніше там виник візантійський монастир, який з часом став лаврою. Серед місцевого населення довго існували легенди про пустельників, що жили на горі Мердес (так стали називати скелю, на якій стояла Масада) і посиляли щодня дресированого віслучка до села у підніжжі за овочами. Після арабського завоювання Палестини монастир занепав і про фортецю Масаду забули на 2 тис. р. При розкопках у 60-ті роки ХХ ст. у фортеці були знайдені 25 скелетів чоловіків, жінок і дітей у печері в південній частині скелі. 1969 р. останки були поховані з військовими почесностями. Нині Масада вважається символом національного героїзму єврейського народу: там новобранці бронетанкових військ приймають військову присягу і дають клятву: «Масада більше не впаде». В Ізраїлі 1981 р. був знятий дуже популярний телесеріал патріотично-виховного спрямування «Фортеця відчайдушів», є можливість подивитись його он-лайн.

Отже, сьогодні Масада є не тільки національно-історичним символом витривалості і хоробрості єврейської нації, свідомою її доблесті та відваги, але й найпопулярнішою туристичною пам'яткою Ізраїлю, яка дістала назву і статус Національного парку Масада. 2001 р. фортеця була внесена ЮНЕСКО до списку об'єктів Всесвітньої спадщини людства. Туристи можуть дістатися до неї витягом від однойменної станції на Мертвому морі. Для туристів у фортеці працює кафе-бар та є можливість ночівлі для організованих груп на західному боці скелі. Влітку тут пропонують світломузичне шоу, подивитись яке можливо для автотуристів, якщо під'їхати до фортеці по шосе Ейн-Геді – Ейн-Бокек. Також туристам пропонують відвідати «балкон відлуння», де голосно сказане слово повертається луною тисяч

людських голосів. Туристам радять купувати екскурсію по Масаді з гідом, оскільки її історія настільки заплутана, що самотійно у ній розібратися складно, а от доїхати до Масади можливо громадським транспортом з трьох точок – Мертвого моря, Єрусалиму та Тель-Авіву.

4. Біблійна географія та туризм Ізраїлю

Біблія є не тільки священною книгою для деяких світових релігій, але й джерелом історичних та географічних знань. Так, виділяють такий напрям, як *Біблійна географія* – розділ біблеїстики, що включає у себе географію Палестини та оточуючих її країн. Біблійна географія Палестини, у свою чергу, поділяється на два розділи: 1) фізична географія – дає опис Святої землі в тому вигляді, як вона існує нині (розташування, рельєф, геологія, клімат, флора, фауна); 2) історична географія – відзначає ті географічні особливості Святої землі, котрі вже зникли, оскільки за 4 тисячі років з часів Авраама багато чого змінилося в географічній картині країни (зникли численні тварини, котрі згадані в Біблії, змінилася флора тощо). У цих двох аспектах розглядається і географія «біблійних країн». Біблійна географія переслідує такі цілі: усвідомити хід священних подій згідно з біблійною топографією (отже, виділяється окремо такий напрям, як біблійна топографія); уточнити умови, що оточували людей у біблійні часи; сприяти повнішому розумінню біблійних образів, котрі часто запозичені з природи⁵. Розглянемо деякі з біблійних чудес, їхні географічні особливості та туристичний аспект.

Чудеса Мойсея. Головним біблійним чудотворцем можна вважати пророка Мойсея, який з'єднав «коліна Ізраїлеві» в один народ і вивів його з Єгипту, де той знаходився у рабстві. Всі знають, що в Біблії розповідається про єгипетський полон іудеїв. Однак, правильніше було б сказати, що сини Ізраїлю самі прийшли у Єгипет в голодні роки і знаходились там на поло-

---

⁵ Біблійна географія. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 20.05.2024).

женні нинішніх гастарбайтерів. Працювали вони в основному на будовах, так продовжувалось декілька століть. Потім плодovitість іудеїв стала насторожувати єгипетських фараонів. Мабуть, Рамзес II (1279-1213 рр. до Р.Хр.) наказав повитухам вбивати кожного новонародженого сина ізраїльтян. Оскільки повитухи не виконали його наказ, фараон наказав кидати у річку кожне іудейське маля чоловічої статі. Мати Мойсея сплела кошик з тростини та залишила свого сина на березі річки. Дочка фараона знайшла маля, пожаліла його і взяла до палацу. Фактично Мойсей виховувався у палаці фараона як принц. Але, коли він досяг 40-річчя він замислився про долю іудейського народу, втік з палацу і став жити як простий пастух. Ось тоді йому з'явився бог Яхве у «неопалимій купині» і оголосив, що його божественна місія відвести синів Ізраїлю з єгипетського рабства до землі обітованої, де течуть молоко і мед. В Книзі Исход Давнього Заповіту описана драматична і повна пригод історія про те, як Мойсей вивів свій народ з Єгипту. Багато дослідників є думки, що Исход стався за часів фараона Мернептаха, наступника Рамзеса II. Єгипет тоді був ослаблений війнами з агресивними сусідами, чим і вирішили скористатися юдеї. Спочатку Мойсей хотів мирно вирішити цю справу: він пішов на зустріч з фараоном і поросив його відпустити ізраїльський народ, але той не тільки відмовив, а ще більше посилив гніт юдеїв. Однак у синів Ізраїлю був божественний захисник Яхве, який скерував до Єгипту 10 страт. Фараон все ж пробував пручатися: він тримався, поки вода в Єгипті перетворювалась на кров; коли будинки атакувати жаби, мошки та псячі мухи; люди та худоба захворіли запаленням з чирками; посіви побив град; східний вітер приніс сарану; темрява охопила всю землю... Правитель Єгипту поступився лише після десятої страти, яка полягала у тому, що гинули усі первістки єгиптян, у т.ч. самого фараона, а також усе первородне їхньої худоби. У подальшій історії є один загадковий момент: у Книзі Исход Яхве говорить: «І дам народу цьому милість в очах єгиптян; і коли підете, то підете не з пустими руками: кожна жінка випросить у своєї сусідки її речі

срібні і золоті, ще одяг; ви вдягнете у нього синів і дочок ваших і заберете це у Єгиптян» (Ісх.3:21-22). Деякі вчені на підставі цього висувають версію, що Ісходу ізраїльтян передував їх озброєний заколот, у ході якого вони пограбували маєтки єгиптян. Якщо це так, то стає зрозумілим, чому фараон, який спочатку дозволив синам Ізраїлю покинути Єгипет, потім вислав за ними погоню. Він майже наздогнав їх на березі Чермного (у перекладі – Червоного або Тростинного) моря. І тут Мойсей за допомогою Яхве проявив себе, як дійсний чудотворець. У Біблії про це говориться: «І протягнув Мойсей руку свою на море, і гнав Господь море сильним східним вітром всю ніч і зробив море суходолом, і розступилися води. І пішли сини Ізраїлеві серед моря по суходолу: вода їм була муром ліворуч і праворуч» (Ісх. 14:21-22). Однак в коридор, що утворився, слідом за ізраїльтянами пішли і єгиптяни: «...і увійшли за ними в середину моря усі коні фараона, колісниці його і вершники його» (Ісх.14:23). Але тут Мойсей за велінням Господа вчинив ще одне диво: «протягнув Мойсей руку свою на море і до ранку вода повернулася на своє місце; а Єгиптяни бігли назустріч воді. Так потопив Господь Єгиптян серед моря. І вода повернулася і накрила колісниці і вершників всього війська фараонова, яке увійшло за ним у море. Не залишилось жодного з них. А сини Ізраїлеві пройшли суходолом серед моря: води були їм муром ліворуч і праворуч. І позбавив Господь в день той Ізраїльтян з рук Єгиптян, і побачили сини Ізраїлеві Єгиптян мертвими на березі моря» (Ісх. 14:27-30). Чудесне спасіння ізраїльтян, які пройшли через море, що розступилося перед ними, до цього часу вважається одним із ключових повчальних і символічних біблійних подій. Воно символізує спасіння віруючих в істинного Бога і жахливу смерть язичників, як грішників, що не покаялись, яких являли собою єгиптяни. А ще ця подія потім стала прообразом ритуалу хрещення. Вже у Новому Заповіті до Коринфян апостол Павло говорить: «Не хочу залишати вас, браття, у незнанні, що батьки наші всі були під хмарою, і всі пройшли через море; і всі хрестились у Мойсея в хмарі і в морі» (Кор.10:1-2).

Вчені довгі роки не шкодували сил, щоб об'єктивно оцінити реальність біблійного дива. Ось лише декілька версій: 1. Море, яке перейшли, не замочивши ніг, ізраїльтяни, на івриті називається Ям-Суф, що у точному перекладі означає «море комишу». Спогад про Червоне море з'явився тільки у Новому Заповіті, отже, можна заключити, що Мойсей вів свій народ не через море, а через Гіркі озера, які поросли комишом. Ізраїльтяни, користуючись мілким бродом, пройшли крізь болото, а важкі колісниці єгиптян в них загрузли. 2. Ізраїльтяни обрали шлях по вузькому перешийку, що відділяв Середземне море від озера Сирбоніс, яке знаходиться на декілька метрів нижче рівня моря і часто висихає до такого стану, що його дном можна спокійно пройти, не замочивши ніг. Але загрозу тут являють несподівані буревії, які заповнюють його водою. Ізраїльтяни встигли пройти озеро, що висохло, а потім з півночі налетів ураган, що гнав перед собою гігантські хвилі, які прорвали вузьку дамбу і обрушилися на єгиптян. 3. Планета Венера пройшла так близько до Землі, що води моря піднялися силою її тяжіння і пропустили ізраїльтян. Потім Венера відійшла, її тяжіння послабилося і морська безодня поглинула єгиптян. 4. Деякі вважають, що море розступилося перед синами Ізраїлю внаслідок потужного виверження вулкану 1628 р. до Р.Хр. Саме тоді цей катаклізм практично зруйнував острів Санторіні в Егейському морі. 5. Внаслідок сильного ураганного вітру міг оголитися риф в районі Суецького каналу, і ним Мойсей зміг перевести свій народ.

Фахівці з Національного центру атмосферних досліджень в Колорадо і Колорадського університету методом комп'ютерного моделювання довели можливість такої події, як поділ моря. Вчені припустили, що біблійні події відбулися там, де стародавня притока Нілу підходила до мілководних прибережних лагун, поряд з сучасним Порт-Саїдом. Погоня могла йти через лагуну, відому, як Озеро Таніс. Комп'ютерна модель показала, що східний вітер, що дув із швидкістю 139 км/год протягом не менше 12 годин, міг створити у воді коридор шириною 3,2 км і довжиною 4,8 км, який міг бути відкритим

приблизно 4 години. Між тим ще 1898 р. у Долині фараонів знайшли мумію фараона Мернептаха. І з'явилися чутки, що на ній виявили «симптоми інкрустації кристалами солі», що були доказом, ніби фараон дійсно потонув у морі. Можливо, як раз під час погоні за Мойсеєм.

Ще одне диво, про яке згадується в Біблії – це історія про *взяття євреями Ієрихона*, яка є однією з найвідоміших легенд Старого Заповіту [12]. Біблія стверджує, що стіни неприступної фортеці рухнули від реву труб «шофарів», у які дули іудейські священнослужителі, і військо Ісуса Навина увійшло до міста без будь-яких перешкод. Але що насправді відбувалося і вирішило долю давньої твердині? Біблейське місто Ієрихон дійсно стояло на березі Мертвого моря, у гирлі річки Йордан – тобто існувало насправді. Вчені вважають його найдавнішим міським поселенням на Землі і відносять його появу до X – IX тисячоліть до Р.Хр. Згідно з біблійними легендами, три з половиною тисячі років тому пророк Мойсей вивів гноблений єврейський народ з Єгипту, про що написано вище. Подолавши Червоне море, 600 тис шанувальників бога Яхве, або Єгови, дісталися до гори Сінай, де отримали Десять заповідей і закони повсякденного життя, записаних у Книзі Виходу. Далі в планах утікачів було переселення на Землю обітовану, але, щоб досягти цього, іудеям належало завоювати Ханаан, що перекривав шлях на північ. Народ Ізраїлів побоявся вірити обіцянкам бога, за що був покараний довгим поневірянням в пустелі. Через 40 років, коли померли усі, хто пам'ятав країну фараонів, а місце Мойсея зайняв Ісус Навін, євреї все ж таки рушили до Палестини. У XIII ст. до Р.Хр. їхнє військо, розбивши аморіїв, вийшло до Ієрихона, найбагатшого та наукріпленішого поселення на Близькому Сході. Місто площею майже 4 га було обнесено подвійним кільцем кам'яних стін завтовшки понад 2 м і заввишки понад 5 м. За стінами містилися джерела води, зернохновища, палаци і будинки з необпаленої цегли, а ще за ними ховалися майже 40 тис. ханаанеян. Спочатку Ісус Навин послав в Ієрихон розвідників і лише потім наказав воїнам форсувати Йордан. Фортеця видавалася неприступною, проте

Єгова обіцяв нападникам всіляку допомогу і «довів» до їхніх лідерів план «штурму». Єврейське військо оточило місто, але й тільки. Ніхто не пускав стріл, не ламав таранами брам. Замість цього процесія жерців-іудеїв, що несла ковчег з Скрижалями Заповіту, під оглушливий рев труб-шофарів рушила навколо стін. Так тривало 6 днів, а на сьомий, після завершення сьомого кола, єврейська армія засурмила і здійняла такий гучний галас, що стіни міста раптом упали, і воїни Ісуса Навіна з кількох боків увірвалася у проломи. На цьому взяття Ієрихона завершилося. Переможці не стали захоплювати міста, вони просто стерли його з лиця землі: були вирізані не лише чоловіки, а й жінки та діти, і навіть худоба. Залишилася живою лише блудниця Раав, яка десять днів тому приховувала у себе єврейських розвідників. А Ієрихон був зруйнований вщент і забутий.

У людей, що жили 500 років тому, історія з трубами, ймовірно, сумнівів не викликала, але у скептиків з епохи НТР повстало питання: що ж сталося 3000 років тому біля стін Ієрихону? Дослідники висунули низку припущень. Частина з них ґрунтується на недостовірності письмового джерела. Інша частина припущень базується на маровірогідних збігах: раптового землетрусі або навіть падінні метеорита. Спільна основа цих ідей – сліди пожежі на руїнах Ієрихона. Ще одна екстремальна ідея веде нас у фізику коливань, а саме до ефекту резонансу, тобто руйнівного збігу внутрішньої частоти коливань з частотою зовнішньої дії. До речі, на цей фізичний феномен спиралися інженери Третього рейху, намагаючись створити «диво-зброю». Утім, є ще одне, цілком переконливе трактування події. Військова технологія мінування з'явилася ще у Давньому Єгипті. Ті, що осаджували, таємно прокладали підземний хід до укріплень ворога, потім викопували під фундаментом стіни велику камеру, яка, власне, і називалася «міною». Стелю порожнини зміцнювали перекриттям і дерев'яними розпівками, які в потрібний момент підпалювали. Стійки прогорали, і частина стіни падала. Отже, землекопи війська Ісуса Навіна заклали міни з кількох боків, а ходи з дуттям у труби призначалися тільки для того, щоб заглушити

шум від роботи саперів, а також щоб можна було подати знак для одночасного підпалу облитих олією розпірок з різних боків міста. В результаті підірвані стіни впали без будь-якої містики, Ієрихон ліг, а уся слава досталася Яхві, або Єгові.

Риба святого Петра. Біблійні чудеса наводяться і в Новому Заповіті. Які ж реальні події та географічні реалії стояли за деякими євангельськими притчами? Наприклад, в Євангелії від Матфея розповідається, як колись найближчого учня Ісуса Христа, апостола Петра, спитали, чи заплатить Ісус податок на храм. Пізніше, взнавши про цю розмову, Ісус наказав Петру сходити до моря, закинути вудку, взяти першу пійману рибу і заплатити податок тією монетою, яку Петро знайде у рибі в роті. Пішов Петро до моря і сталося все саме так, як передбачав Син Божий [12]. В Ізраїлі, у глибокій западині лежить озеро Кінерет, або Галілейське море (про яке вже згадувалося). Розміри його середні: довжина 21 км, ширина 13 км, а глибина доходить до 45 м. З озера витікають декілька річок, у т.ч. священна річка Йордан, вода у якій прісна, смачна та цілюща, а на її березі б'ють гарячі мінеральні джерела. Їхніми лікувальними властивостями користувались ще давні римляни. На землях, що лежать навколо озера, проходила майже вся євангельська історія: саме тут Ісус ходив по воді, як по суходолу, а за рухом його руки припинялися буревії; у місті Табха, на березі Галілейського моря Ісус здійснив одне з своїх чудес – нагодував 5-ма хлібами та 2-ма рибами 5 тис голодних людей. Тут звучала Нагорна проповідь і були призвані апостоли, одним з яких був місцевий рибалка на ім'я Симон – майбутній святий Петро. Озеро Кінерет багате на рибу, отже, не дивно, що улюбленим заняттям місцевих мешканців ще за часів рибалки Симона було рибальство. Пам'ять про це збереглася у назві ізраїльського міста Магдала-Нунай, що означає «місце засолки риби». Займалися рибальством і на батьківщині апостола Петра – містечку Капернаум. В озері нараховують біля 20 видів риб, з яких половина -промислові, тобто їх можна ловити сітками або на вудку. І всі вони їстівні. Але чи можна взнати, яку саме рибу спіймав святий Петро у біблійній притчі?

Адже і сам апостол, і євангеліст Матфей про це не згадали.

Найчисленніша родина промислових риб озера Кінерет – це тияпії, які досягають у довжину 45 см і мають вагу біля 2 км. Друга група – кінеревські, або галілейські сардини, маленька рибка подібна до дрібного оселедця. Під час промислового сезону добовий вилов цієї риби складає декілька тон, а за рік – приблизно 1 тис т. З давніх часів сардини маринують і солять. Третя група – барбуси, або вусачі. Барбус харчується моллюсками, равликами, дрібною рибою. В довжину він може досягати 75 см, а важити – понад 7 кг. Страви з цієї риби в Ізраїлі споживають по суботах та інших святкових днях. Ще в Кінереті водиться мінья – найбільша риба у цій водоймі, довжиною до 120 см, а вагою до 11 кг. Однак за Мойсеевим законом, мінья вважалася нечистою, отже, навряд чи апостол Петро взявся б її ловити. Можна передбачити, що він спіймав тияпію. Саме цю рибку під назвою «риба Святого Петра» у нас час подають у місцевих ресторанах, що розкидані по всьому узбережжю озера. Це одна з найпопулярніших страв: свіжоприготовлена тияпія дуже смачна, в ній мало кісток, тому її легко і приємно їсти. Місцеві мешканці – рибалки стверджують, що тияпія харчується виключно планктоном, тому і має такий гарний смак. Але це означає, що інші види корму її не цікавлять і тому навряд чи вона клюнула б на звичайну приманку. Тияпію завжди ловлять сітками, отже вона не підходить на роль «риби святого Петра». Це саме можна сказати і про сардину, яка за величиною мала і не змогла б втримати монету у пащі. Залишається тільки барбус. Найімовірніше св.Петро піймав саме цю рибу. Підтверджують це і місцеві рибалки, які твердять, що з старих часів ловили на вудку саме цю рибу, яка є хижакom і харчується дрібними придонними створіннями. При цьому в якості наживки на ключок насаджують сардину. На священних берегах озера Кінерет залишилися залишки стародавніх храмів. На одному з фрагментів мозаїчної підлоги у візантійській церкві IV ст. зображена картина з хлібами і двома рибами (рис. 5). А неподалеку, на самому березі на чорному базальтовому камінні стоїть маленька каплиця на честь апостола –

святого Петра. Усе це притягує в ці місця туристів, при цьому в них є як пізнавальний, так і гастрономічний інтерес.

Саломея. Особливий інтерес викликають археологічні знахідки, що підтверджують існування біблійних персонажів. До них належить також остання знахідка ізраїльських археологів, інформація про яку з'явилася у ЗМІ наприкінці грудня 2022 р. Можливо, їм вдалося знайти місце поховання жінки, яка була присутня під час пологів самої Діви Марії. Ім'я цієї жінки – Саломея. Взагалі в історіях Нового Заповіту фігурують не одна, а аж три Саломеї. Перша була дочкою іудейської цариці Іродіади, що «прославилася», як винуватиця смерті Івана Хрестителя. На відміну від дочки, яка виконувала лише волю матері, Іродіаду було удостоєно згадки в Євангелії від Матвія та Євангелії від Марка. Саме через Іродіаду відтяли голову Івану Хрестителю, який викрив зв'язок цариці з братом її чоловіка Іродом Антипою. Сталося це так. Цар Ірод Філіп I побоювався Івана, котрий мав всенародну популярність, як праведник і святий, і тому, попри всі інтриги дружини, не стратив його, а лише ув'язнив. Проте Іродіада не здавалася. У «зручний день, коли Ірод з нагоди дня народження свого бенкетував із вельможами своїми, тисячниками і старійшинами Галілейськими» (Мк. 14:21), Іродіада наказала своїй дочці йти на бенкет і танцювати перед гостями. Танець дівчини так сподобався всім присутнім, що цар пообіцяв виконати її прохання. Слухняна дочка побігла до матері і та веліла їй просити голову Івана Хрестителя. Цар був «дуже засмучений» подібною вимогою, але не міг відступитися від своєї обіцянки, яку дав публічно.

Друга Саломея була цілковитою протилежністю першій, і називали її на ім'я і в Матвія, і в Марка. Вона була поважною матроною, матір'ю родини. Серед її синів були апостоли Іван і Яків Старший. Вона безпосередньо спілкувалася з Христом за Його життя і була одним зі свідків Його воскресіння. «Тоді приступила до Нього мати синів Зеведеєвих із синами своїми, кланяючись і просячи у Нього. Він сказав їй: Чого ти хочеш? Вона каже Йому: скажи, щоб ці два сини мої сіли в Тебе один

праворуч, а другий ліворуч у царстві Твоїм» (Мт.20:21). Мати синів Зеведеєвих – це Саломея. Сміливість, з якою вона звернулася до Христа з таким проханням, каже про те, що вона посідала особливе місце серед Його послідовників.

Третьої Саломеї немає в Євангеліях, але її роль є дуже важливою. Повитуха Саломея згадується в деяких апокрифах (релігійних творах, не включених до Біблії). Найвідоміший - Євангелія від Якова Молодшого. Коли Діві Марії настав час народжувати, Йосип вирушив на пошуки повитухи. Першою була Гелома, якій він розповів Марії: що він, Йосип, її чоловік, а зачала вона від Святого Духа. Однак, коли Йосип і Гелома наблизились до Марії, виявилось, що допомога вже не потрібна: «засяяло таке світло, що вони не могли винести його, і з'явилося немовля». Гелома вибігла з печери, зустріла іншу повитуху, Саломею, і розповіла їй про чудесні пологи. Саломея засумнівалася в тому, що жінка, яка народила, була і залишилася незайманою: «Поки не простягну пальця свого і не перевірю дівства її, не повірю, що діва народила». І таки, безстрашна така, підійшла до Богородиці і простягла палець ... за що одразу і поплатилася: рука її відсохла по лікоть. Саломея повірила, покалася, впала на коліна і почала палко молитися. Молитву було почуто. Перед нею з'явився ангел Господній, який сказав їй: «Саломея, Господь послухав тебе, піднеси руку до немовляти, і настане тобі спасіння і радість». І тільки-но Саломея доторкнулася до немовляти, рука її зцілилася. У ранніх християн Саломею шанували, як покровительку пологів.

За 50 км від Єрусалима знаходяться руїни стародавнього міста Лахіш. Сорок років тому там знайшли печеру, яка служила місцем поховання багатьох поколінь однієї заможної юдейської родини. Ця печера виявилась справжнім «золотим дном» для археологів. На жаль, до вчених тут побували злодії, які вкрали все цінне, що можна було забрати. Але залишились скелети, кам'яні ящики (осуарії), уламки ритуальних посудин та багато іншого, що мало велике значення для дослідників. Зберіглося кам'яне різблення стін і стелі, прикрашене розетками з гранатами, до яких злодії не змогли дотягнутися, щоб

виколупати дорогоцінне каміння. У центральній частині печери зберіглася мозаїчна підлога. І, що найголовніше, збереглися численні свідчення паломництва до печери ранніх християн. Це і глиняні олійні світильники, і написи, вирізані на стінах. Судячи з усього, ці написи залишили мешканці Візантії, Сирії, Каппадокії та інших місць, де були християнські суспільства. Археологи знайшли також написи, що пояснюють інтерес християн до єврейської усипальниці. Вони вважали, що саме тут поховано ту саму Саломею, яка була першим свідком народження Ісуса. А нещодавно археологи знайшли й підтвердження цієї версії. На уламку одного з осуаріїв було висічено ім'я «Саломея» (давньоєвр. Шломіт) і рід занять – повитуха.

Монастирі Ваді-Натрун. Старовинний коптський переказ розказує, що Свята родина під час втечі до Єгипту зупинилась відпочити в оазисі Лівійської пустелі. Там Немовля Ісус благословив землю, що надала йому тимчасовий прихисток, передбачивши, що через століття вона стане раєм для християнського чернецтва. Слова Спасителя збулися: три століття потому в долині Ваді-Натрун або Скитській (так сьогодні називається це місто в пустелі Сахарі у 70 км від Каїру) оселилися перші пустельники – християни. Незважаючи на століття що пройшли, ці обителі коптів – єгипетських християн змогли зберегти як свої стародавні традиції, так і великі чудодійні святині, які нині притягують численних паломників і туристів⁷. Про звичаї, яких дотримувалися у монастирях Ваді-Натрун, яскраво розказав ще на початку V ст. церковний письменник з Риму пресвітер Руфін у своїй книзі «Життя батьків-пустельників»: «Коли ми стали підходити до Нітрії, як тільки братія зауважила гостей-мандрівників, вони вибігли зі своїх келій і радісно побігли до нас. Багато з них мали з собою глечики з водою і хліб. Отже, до них не можна було віднести слова пророка: «До синів Ізраїлевих ти не вийшов назустріч з хлібом і водою!». Після такої зустрічі вони відвели нас до своєї церкви,

---

⁷ Мойсей С., Смирнов І. Географічні реалії в Біблії: туристичний аспект. *Сакральне та туризм: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.100-104 (325).

помили нам ноги і витерли їх – кожний своїм рушником. Здавалося, що полегшуючи цим труднощі подорожі, вони ніби змивали скорботи людського життя ...». Одним з найвідоміших древніх монастирів Ваді-Натрун є обитель Паісія Великого – Дейр Анба-Бішой, оскільки там нині знаходиться резиденція патріарха коптської православної церкви. Засновником даної обителі вважається преподобний Паісій Великий – святий пустельник, що жив в кінці IV ст. Житіє його говорить, що майбутній подвижник з молодих літ прагнув до усамітнення, а потім пішов до пустелі, де і провів більшу частину свого життя. Згідно старовинного переказу одного разу, бажаючи перевірити смирення старця, до його самотнього притулку підійшов сам Христос в образі мандрівного жебрака-каліки. Паісій, не звертаючи уваги на лахміття, що прикривало тіло мандрівника, обмив його ноги водою, як того вимагав стародавній звичай чернецтва. Після того каліка, посилаючись на неміч і втому, попрохав його віднести на найближчу гору, щоб він там міг помолитися Господу. Не сміючи відмовити у такому проханні Паісій посадив мандрівника собі на плечі і відніс до вказаного місця. Але як тільки Паісій досяг вершини гори, мандрівник зник, а чернець, зненацька пригадавши собі відмітини від цвяхів на його ногах, зрозумів, що його гостем був сам Спаситель. Учні Паісія Великого, дізнавшись про цей випадок, стали називати свого вчителя Христоносцем. Сьогодні моці засновника Дейр Анба- Бішой є головною святинєю монастиря і знаходяться у його храмі. Дивно, але протягом багатьох століть тіло пустельника залишається нетлінним, а щира молитва біля його могили допомагає тим людям, які приходять до нього з смиренням та чистим серцем. Іншою відомою святинєю в обителі святого Паісія є каплиця Діви Марії, збудована за переказом, на тому самому місці, де колись зупинилась на ніч Свята родина. Велике здивування у туристів викликає «Колодязь мучеників» глибиною 12 м, що був викопаний ще в V ст. Легенда оповідає, що його назва пов'язана з трагічними подіями, коли на монастир напали войовничі бербери, які порубали ченців обителі і помили у колодязі свої

шаблі, а потім кинули туди тіла загиблих. Через деякий час ченці, що повернулися, дістали з колодязя останки мучеників і поховали їх. Після цього вода в колодязі стала цілющою. Наступна обитель Макарія Великого (Дейр Абу-Макар) і Сирійський монастир (Дейр аль-Сур'яні) до цього часу зберігають у своїх мурах сліди перебування святих пустельників, які прославились своїми чудесами. Святий Макарій – перший чернець-пустельник, що оселився у Ваді-Натрун, засновник Дейр Абу-Макар. За переказом, він прожив декілька десятиріч у маленькій келії і за свої подвиги подвижника набув дар цілителя і навіть міг воскрешати мерців. Сьогодні його мощі є головною святинею цієї обители. У Сирійському монастирі зберіглося декілька місць, пов'язаних з ім'ям знаменитого поета і богослова IV ст. преподобного Єфрема Сиріна, який під час однієї із своїх подорожей відвідав Ваді-Натрун, щоб доєднатися до благодаті цих земель і побачити своїми очима святих пустельників. Перш ніж відправитися до келій Паісія і Макарія Єфрем зупинився у скиту, що знаходився тоді на місці Сирійського монастиря. Тут він вирішив перед зустріччю з благочестивими подвижниками відчути усі труднощі життя ченця-пустельника. Але коли він після довгого переходу через пустелю увійшов у двір скиту, спираючись на високий посох, ченці почали дорікати йому у прояві гордині – що він іде по святій землі, тримаючи в руці знак архієрея. Єфрем сприйняв докори ченців справедливими, встромив посох в землю і пішов до храму замолювати гріх. Коли він та інші ченці вийшли після служби у двір скиту, то їхнім очам відкрилося велике диво: сухий посох зненацька покритися зеленим листям, перетворившись на дерево тамаринд. Цю рослину і сьогодні можна побачити в Сирійському монастирі: ченці збирають з тамаринду Єфрема Сиріна плоди і листя, що мають цілющі властивості, і роздають туристам та паломникам. Також у цій стародавній обители ченці зберегли кам'яну келію, де протягом багатьох місяців жив преподобний Єфрем. У цій кімнатці у стелі вмонтований залізний гак, до якого святий прив'язував себе за волосся, щоб не заснути під час нічної молитви.

Четверта обитель Ваді-Натрун – Дейр ель-Барамус, в перекладі – «монастир двох римлян». За переказом, він був заснований синами римського імператора Валентина – Максимом і Доміцієм. Ці подвижники, залишивши розкіш та розваги Вічного міста, поміняли їх на життя ченців-пустельників. Принци Риму прийшли сюди не випадково, оскільки саме тут святий Паісій побачив на небесах ангельське військо, яке охороняло ченців Скитської долини. Через декілька десятиліть після смерті братів до цього монастиря прийшов інший знатний римлянин, що поміняв блискучу кар'єру при дворі імператора Феодосія на долю смиренного пустельника. Нині ім'я цього «втікача» з Вічного міста, Арсенія Великого, знають не тільки послідовники коптської церкви, але й весь православний світ. В Україні, протягом століть, він користувався особливою повагою як покровитель старців та мандрівників. Нетленні моці святого Арсенія є нині головною святинею цієї обителі. Нині монастир Дейр ель-Барамус можна назвати найменшою обителлю Ваді-Натрун, однак щорічно сюди приїжджають численні паломники та туристи, щоб помолитися у тихих древніх храмах, у яких, здається, час зупинився назавжди.

Висновки. На сучасному етапі міждержавних відносин Україна зі щирими сподіваннями розраховує на підтримку держави Ізраїль, особливо, під час війни росії в Україні. Слід відмітити, що на тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну Ізраїль ухвалив рішення про подовження допомоги біженцям з України. Таку заяву зробили в канцелярії прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху, повідомляє The Times of Israel. Як зазначається в повідомленні, допомога включає подовження візи та підтримку у питаннях з охорони здоров'я та соціального забезпечення. У заяві про подовження не зазначається, коли закінчиться термін дії допомоги. Варто зауважити, що на кінець травня 2022 р. понад 28 тисяч українців в'їхали до Ізраїлю. Українцям було видано тримісячну в'їзну візу. Зауважимо, загалом з початку війни до Ізраїлю з України приїхали 46 206 українців. Серед них – близько тисячі були визнані такими, хто підпадає під дію закону про депортацію.

З того часу країну вже залишили 30 792 українці. Наразі там перебувають 14 420 українських біженців. 3 травня 2022 р. уряд Ізраїлю ухвалив рішення щодо збільшення гуманітарної та військової допомоги Україні. Україна та Ізраїль мають потужну спільну історію взаємовідносин, які характеризуються тенденцією подальшого розвитку як у сфері політичної, економічної, військової співпраці, так і у гуманітарному, культурному та туристичному сегменті міжнародної взаємодії наших країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Depositphotos. URL: <https://depositphotos.com/> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Fineartamerica. URL: <https://fineartamerica.com/> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Gandi's Road. ДрімстТайм. URL: <https://www.dreamstime.com/> (дата звернення: 17.05.2024).
4. Highway 90. Israel–Palestine. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Highway_90 (дата звернення: 17.05.2024).
5. Біблійна географія. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/> (дата звернення: 20.05.2024).
6. Кількість туристів і доходи від туризму в Ізраїлі. Take-profit.org. URL: <https://take-profit.org/statistics/tourist-arrivals/israel> (дата звернення: 17.05.2024).
7. Мойсей С., Смирнов І. Географічні реалії в Біблії: туристичний аспект. *Сакральне та туризм: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.100-104 (325).
8. По Дорозі Ганді. Журнал «Сьогодні». 2016. Випуск від 16 вересня. С.12-13.
9. Смирнов І., Любіцева О., Гринюк Д. Стіна Плачу: туристичний магніт Ізраїлю//*Сакральне та туризм: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* К.: ТОВ «Геопринт», 2023. С.75-79 (325).
10. Смирнов І. Г. Цитадель Масада – найпопулярніший туристичний об'єкт Ізраїлю *Війна та туризм: матеріали Міжн. наук.-практ. конф.* К.: ТОВ «Геопринт», 2022. С. 158 – 163 (319).
11. Смирнов І. Г., Любіцева О. О., Гринюк Д. Ю. Цитадель Масада (Ізраїль): можливості геотуризму *Геотуризм: практика і досвід: Матеріали V міжн.наук.- практ. конф.* Львів: Каменяр, 2022. С.86 – 89 (124).
12. Ярденіт. Фото Гугл. URL: <https://www.google.com/search?q> (дата звернення: 20.05.2024).

Ігор Смирнов, Ольга Любіцева
ТУРИСТИЧНІ БРЕНДИ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

Держава Ізраїль характеризується тим, що містить велику кількість древніх історико-культурних та історико-архітектурних пам'яток. Частина з них пов'язана з історією та географією цієї держави та її релігії – юдаїзмом, а інша частина з Біблійною історією та географією, ще одна частина – з пам'ятками ісламського світу та мусульманської релігії. Все це зумовлює ті туристичні інтереси і мотиви, які притягували, притягують і притягуватимуть стабільні туристичні потоки з усіх кінців світу, у т.ч. з України. При чому це стосується як масового туризму і його різновиду – сакрального туризму, так і особливо – паломницького, релігійного туризму в особі потоків прочан християнської віри (православних та католиків), юдейської віри та ісламу. Археологічні знахідки, що постійно додаються до існуючих святинь вищевказаних конфесій, зумовлюють таку високу концентрацію в часі і просторі туристичних брендів, якої немає більше ніде у світі, що забезпечує унікальну позицію держави Ізраїль на світовому туристичному ринку. Зокрема у статті розглянуто туристичні «магніти», які і є запорукою туристичної привабливості цієї країни: Стіну Плачу в Єрусалимі, Дорогу Ганді, фортецю Масада та місця відомих з Біблії подій.

Ключові слова: Стіна Плачу в Єрусалимі, Дорога Ганді, фортеця Масада, озеро Кінерет (Галілейське море).

Ihor Smyrnov, Olha Lubitseva

TOURIST BRANDS OF THE STATE OF ISRAEL

The State of Israel is characterized by the fact that it contains a large number of ancient historical-cultural and historical-architectural monuments. Some of them are related to the history and geography of this state and its religion - Judaism, and another part to Biblical history and geography, another part - to the sights of the Islamic world and the Muslim religion. All this determines those tourist interests and motives that attracted, attract and will attract stable tourist flows from all over the world, including from Ukraine. Moreover, this concerns both mass tourism and its variety - sacred tourism, and especially - pilgrimage, religious tourism in the form of streams of followers of the Christian faith (Orthodox and Catholic), Jewish faith and Islam. Archaeological finds, which are constantly added to the existing sanctuaries of the above-mentioned denominations, cause such a high concentration in time and space of tourist brands, which is not found anywhere else in the world, which ensures a unique position of the state of Israel in the world tourist market. In particular, the article examines tourist «magnets», which are the keys to the tourist attraction of this country: the Wall of Crying in Jerusalem, Gandhi Road, Masada fortress and places of events known from the Bible.

Keywords: Wall of Crying in Jerusalem, Gandhi Road, Masada fortress, Lake Kinneret (Sea of Galilee).